

34

De onmisbaren in het onderwijs:

de gepolariseerde
onderwijsarbeidsmarkt
in de coronaperiode¹

Marc van der Meer

Bijzonder hoogleraar Leerstoel Onderwijsarbeidsmarkt, Tilburg Law School/CAOP

De coronacrisis heeft grote betekenis (gehad) voor de arbeidsmarkt van het onderwijs. In dit hoofdstuk reconstrueer ik de ontwikkeling van de positie van bestuurders, schoolleiders, docenten, leerlingen en hun ouders. 'Wetenschap is als zwemmen in zee bij nacht.'

Inleiding

John P. A. Iaconidis, hoogleraar aan Stanford University, is waarschijnlijk een van de meest vooraanstaande epidemiologen van de wereld. In de recente film 'Out to see'² (najaar 2022) laat hij zich in een gesprek van 75 minuten uit over de rol van de wetenschap in de coronacrisis. Daarin biedt hij zijn verontschuldigungen aan kinderen en leerlingen aan. Hij komt tot de conclusie dat de wetenschap niet voorbereid was om om te gaan met de dominante rol van de politiek en de media in de voorbije drie jaar. Hij zegt dat veel wetenschappelijke perspectieven buiten beeld zijn gebleven en dat vooral de jongste kinderen en de toch al kwetsbare jongeren de dupe zijn geworden van maatregelen waarvan de wetenschappelijke onderbouwing te veel ontbreekt, terwijl voor hen de risico's, zeker achteraf gezien, zeer beperkt waren.³

Is het nog nodig om het over de coronaperiode te hebben? Veel mensen zouden deze tijd het liefst zo snel mogelijk achter zich laten. Iaconidis stelt in dit verband dat corona inmiddels een endemische status heeft: 'Het is niet zonder risico, je kunt er goed ziek van worden, maar de grootste crisis is achter de rug.' Volgens hem was al eind 2021 'het omslagpunt' (in Duitsland) bereikt.

Er is geen twijfel dat de coronacrisis wereldwijd een kritische episode is waarin zich grote maatschappelijke tegenstellingen hebben gemanifesteerd. Ook in Nederland zijn vergaande maatregelen genomen, zoals drie perioden van langdurige schoolsluitingen, de massale introductie van afstandsonderwijs, de mondkapjesplicht, de avondklok, de sluiting van kinderspeeltuintjes, parken en bossen, sportactiviteiten en het verenigingsleven, nog afgezien van het coronatoegangsbewijs dat gezinnen en vriendenkringen, sport- en culturele verenigingen en de werkvloer van bedrijven tot op het bot heeft verdeeld. Dit alles terwijl gedurende lange perioden het recht op vergadering en demonstratie substantieel werd ingeperkt.

1 De titel naar het programma 'Tegenlicht', september 2020.

2 Marchart & Sabransky (2022).

3 Het risico is heel gering voor de jongste leeftijdsgroepen en neemt toe als de leeftijd stijgt (en is dus groter voor oudere leraren). De verschillende wetenschappelijke artikelen op zijn website tonen een steeds verder bijgesteld inzicht in de risico's van de pandemie.

Inmiddels zijn wereldwijd naar schatting enkele honderdduizenden wetenschappelijke artikelen over corona geschreven. Toch is het niet zo moeilijk om daaruit af te leiden dat er allesbehalve wetenschappelijke consensus bestaat over de oplossingsrichtingen. Dat ligt ook voor de hand, een complex vraagstuk heeft doorgaans niet één oplossing. Er bestaat ook geenszins wetenschappelijke unanimitéit over de vraag welke maatregelen welk effect hebben gesorteerd.

In dit hoofdstuk probeer ik verschillende perspectieven aangaande de positie van leraren, schoolleiders en bestuurders, alsook die van leerlingen en hun ouders, in de coronatijd te ordenen. Daarbij doet zich een weging van waarden voor, de *output* (wat er feitelijk is gebeurd) probeer ik te relateren aan de *outcome* (de betekenis ervan voor het onderwijs) en de *impact* van de crisis (de maatschappelijke doorwerking). Ik begin met een reconstructie van de crisis (februari 2020) en ga vervolgens in op empirische studies over de huidige stand van het onderwijs (november 2022). Ten slotte trek ik enkele conclusies.

Constructie van de besluitvorming⁴

Toen minister-president Rutte op maandag 16 maart 2020 de eerste lockdown aankondigde, was de sluiting van de scholen daarin door het RIVM aanvankelijk *niet* voorzien.⁵ Corona was formeel op 27 februari in Udenhout voor het eerst vastgesteld. Twee weken later, op vrijdag 13 maart, waren verschillende onderwijsinstellingen gesloten. Ook de universiteit in Tilburg sloot van de ene

4 Ik maak gebruik van de datareconstructie voor het basisonderwijs die is gemaakt door het Arbeidsmarktplatform Primair Onderwijs (APPO) (Van den Berg & Cornel, 2021; Van den Berg & Van den Berg, 2021). Deze gegevens komen uit verschillende (grootschalige) enquêtes onder besturen, medewerkers en personeelsafdelingen, waarvan de steekproef in omvang varieert. In de tekst verwerk ik tevens gegevens uit het voortgezet onderwijs en beroepsonderwijs, alsmede inzichten uit de webinars die door de leerstoel in deze periode zijn gehouden. Voor een onafhankelijke beschouwing over de pedagogische dimensie van het onderwijs, zie ook Koppies (2021).

5 Het ging bij de start van de crisis om grote onzekerheid over de volksgezondheid. Volgens WHO-adviseur Neil Ferguson van Imperial College in London zou de druk op de intensieve zorg zeer fors gaan toenemen. Een overbelaste zorg zou de samenleving ontwrichten (als niet iedereen die het nodig heeft gelijke of de juiste behandeling en zorg krijgt). Later zijn de onderliggende modellen sterk bekritiseerd.

op de andere dag.⁶ Uit twee gesprekken met vo-bestuurders leid ik af dat zij op dat moment net als het RIVM de scholen open wilden laten, maar dat er grote groepsdruk was van met name ouders uit het Gooi (maar ook elders in het land), die zeer bezorgd waren. Nadat in het weekeind ook de Federatie Medisch Specialisten in een persbericht stelde 'het zeker voor het onzekere [te] willen nemen', zag de VO-raad geen andere mogelijkheid dan de schoolsluiting te steunen. Op maandag 16 maart gingen alle scholen dicht en kwam er opvang voor ouders met zogenoemde kritische beroepen.

Meteen na dit weekeind blijken veel scholen overgeschakeld te zijn op online onderwijs. Al snel wordt gesproken van een 'doorbraak' op het terrein van online onderwijs: 'Wat eerder in jaren niet mogelijk was, hebben wij nu in een weekeind gerealiseerd.' Op 17 maart is het afstandsonderwijs op 88% van de basisscholen (bijna) helemaal gerealiseerd. Bij 1% was dit (nog) niet het geval. 77% van de schoolleiders is tevreden over de manier waarop het afstandsonderwijs is ingericht. Op 26 maart wordt in het voortgezet onderwijs het eindexamen voor 2020 geschrapt.

Niet iedereen volgt thuisonderwijs. Op 30 maart 2020 blijkt dat po-besturen 2,8% van de basisschoolleerlingen ontvangen. Gemiddeld is 17% van de medewerkers fysiek op school aanwezig. 43% geeft aan dat de opvang van kwetsbare leerlingen binnen de gemeente op gang is gekomen. Tevens blijkt ruim 80% van het onderwijspersoneel niet of nauwelijks ervaring te hebben met Het gevolg is ook dat 67% van het onderwijspersoneel aangeeft meer tot veel meer werkdruk te ervaren door het afstandsonderwijs. Bijna 85% voelt zich hierin ondersteund en zo'n 70% krijgt voldoende ruimte om afstandsonderwijs naar eigen inzicht vorm te geven. Ongeveer 45% ervaart onvoldoende balans tussen werk en privé.

Ruim driekwart van de schoolleiders denkt dat een lange periode van afstandsonderwijs voor leerachterstanden zorgt.⁷ 68% van de schoolleiders geeft aan dat er ook leerlingen zijn die zich door het afstandsonderwijs juist sneller ontwikkelen. Dát is een inzicht dat steeds terugkomt, voor sommige leerlingen zijn de schoolsluiting en de overgang naar online onderwijs een persoonlijke kwelling, voor anderen is het een zegen om thuis te leren buiten de drukte van de klas.

6 Toevallig nam ikzelf op 12 en 13 maart 2020 formele groepspresentaties af in Tilburg. Die van donderdag vonden fysiek plaats, die van vrijdag werd uitgesteld en later online afgenomen.

7 Hoogleraar economie Coen Teulings (2021) berekende dat acht weken schoolsluiting op termijn 30 miljard euro kost.

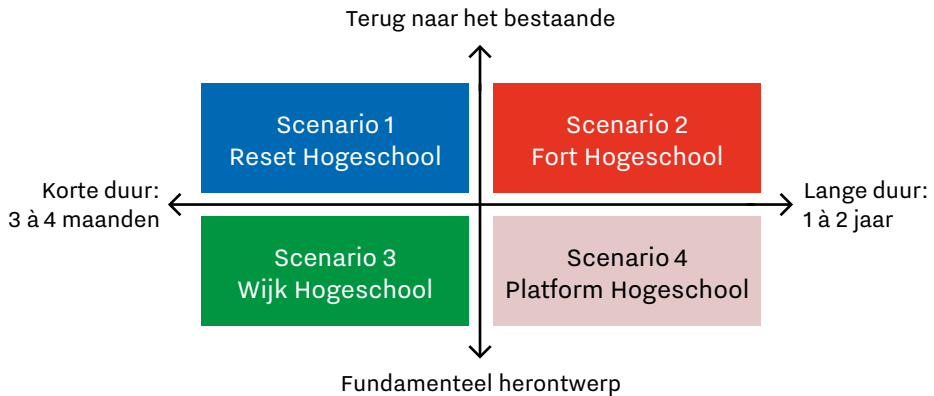
Uit het onderzoek ‘Veerkracht verkennen’⁸ van het project ‘Kansen in crisis’ blijkt het mentoraat, op bijvoorbeeld het Carmelcollege, de cruciale schakel – ‘de levenslijn’ – te zijn tussen school, leerling en ouders. De pedagogisch relatie voor de meest kwetsbare leerlingen wordt het eerst hersteld. Dat is ingewikkelder bij online onderwijs dan fysiek in de klas. Andere zaken van belang zijn de vraag of er thuis een goede studieplek is voor kinderen, de communicatie tussen school en kinderen en de betrokkenheid van ouders, die als rechter- of linkerhand gaan helpen bij opdrachten over de lesstof. Het gaat volgens dit onderzoek om de cognitieve reacties van de docent, de gedragsmatige reacties van de docent en het gebruik van de bronnen buiten de school (toegang tot laptops, inzet van ouders en waar nodig buurtwerkers en jeugdzorg).

Op 21 april wordt de beslissing genomen over de gedeeltelijke heropening van de basisscholen op 11 mei, direct na de meivakantie. De helft van de leerlingen gaat weer naar school, het speciaal onderwijs gaat volledig open. De middelbare scholen openen hun deuren op 2 juni, de basisscholen mogen vanaf 8 juni weer alle leerlingen ontvangen en het mbo, hbo en de universiteiten mogen gedeeltelijk open vanaf 15 juni 2020.

Intermezzo: hoe de nieuwe situatie te duiden?

De eerste lockdown duurt 8 tot 13 weken. In de vroege zomer van 2020 komt er alom reflectie tot stand over de vraag hoe de scholen weer verder zouden kunnen openen. Op 6 mei 2020 maakt bijvoorbeeld de medezeggenschapraad van de Hogeschool Rotterdam vier scenario’s bekend voor het omgaan met de coronacrisis. Wat zijn realistische verwachtingen? Gaan we terug naar het bestaande of zal er een fundamenteel herontwerp van onderwijs komen. En spreken we van een periode van drie tot vier maanden of van een tot twee jaar? Het denken in scenario’s helpt het onderwijs om andere, inhoudelijk rijkere antwoorden op de crisis te ontwikkelen.

8 Struyf et al. (2021).

In dezelfde maand, op 26 mei 2020, houdt het CAOP een online-expertmeeting met Patrick Banis en ondergetekende over dit thema, onder leiding van Frénk van der Linden. Daarin spreken we over de brede definitie van gezondheid van de WHO, die de nadruk legt op fysieke, mentale en sociale aspecten van volksgezondheid, alsook over de 'ceteris paribus'-clausule die sociaaleconomisch onderzoekers doorgaans hanteren. Maar vanaf nu niet meer, de omstandigheden zijn sindsdien stellig veranderd. Er zijn nieuwe dimensies in het spel, zo blijkt bijvoorbeeld precies die dagen dat persoonlijke boodschappen op Facebook, LinkedIn en Twitter door de internationale algoritmen van techbedrijven worden weggenomen of gericht van een onbetrouwbaarheidspredicaat voorzien. Ondertussen is thuiswerken de norm geworden en krijgt het online onderwijs een enorme impuls. De conclusie luidt dat zich in de wetenschappelijke literatuur en in de samenleving twee soorten argumenten hebben ontwikkeld tussen voor- en tegenstanders van de maatregelen, bijvoorbeeld over het belang van positieve gezondheid en de werking van het immuunsysteem. Zoals de commissie-Damsma later zou stellen: er ontstond 'polarisatie binnen en buiten de school, de een vond de maatregelen onvoldoende, de ander vond ze te ver gaan'.

Dat blijkt ook in zomer en najaar van 2020. Uit de reconstructie van arbeidsmarktfonds APPO blijkt dat de coronacrisis veel vraagt van het onderwijspersoneel, bijvoorbeeld als het gaat om hun creativiteit en flexibiliteit.⁹ Toch ziet een groot deel van het personeel de crisis ook als een leerzame periode. De hogere werkdruk en het evenwicht in de werk-privébalans zijn blijvende aandachtspunten tijdens de coronacrisis. Een deel van het personeel maakt zich zorgen over de eigen gezondheid tijdens de coronacrisis of is afwezig (geweest) vanwege het coronavirus. Dit zorgt vaak voor organisatorische uitdagingen op school en een hogere werkdruk bij het overige personeel.

Op 4 oktober 2020 wordt in de Verenigde Staten de ‘Great Barrington Declaration’ ondertekend – uiteindelijk door 935.000 personen – op initiatief van de vooraanstaande hoogleraren Martin Kulldorf (MIT-Harvard University), Sunetra Gupta (Oxford University) en Jay Bhattacharya (Stanford University), maar in Nederland wordt dit nauwelijks opgemerkt. Zij bepleiten een ‘gerichte bestrijding’ van het coronavirus: ‘As infectious disease epidemiologists and public health scientists we have grave concerns about the damaging physical and mental health impacts of the prevailing COVID-19 policies.’ Zij wijzen erop dat de lockdowns een ‘vernietigend effect’ hebben: ‘Scholieren en studenten van school weghouden, is een groot onrecht.’

Het najaar van 2020 en de tweede lockdown

In augustus 2020 gaan alle scholen open. Volgens APPO zijn er wel grote zorgen over de personeelsbezetting. Het is 92% van de schoolleiders gelukt om de formatie voor het komend schooljaar rond te krijgen, 8% is hier dus niet in geslaagd. Gemiddeld is er een personeelstekort van 0,5 fte per basisschool, los van coronagerelateerde afwezigheid.

In het najaar van 2020 komen er nieuwe interventies, gericht op de ventilatie op de scholen. Ook wordt gepleit voor het feit dat docenten voorrang krijgen bij de inmiddels functionerende GGD-teststraten. Op 24 september blijkt dat twee derde van de medewerkers aangeeft het onverstandig te vinden dat verkouden kinderen naar de basisschool komen. Een derde vindt het prima. Op 30 september zijn er zorgen over de personeelsbezetting en het testbeleid. In totaal moet 80% van de scholen die week een of meer leraren missen. De meeste leraren ontbreken, omdat ze wachten op een test of testuitslag. Op 5 oktober 2020 blijkt dat 81% van de scholen afgelopen week een of meer leraren missen, omdat ze in de risicogroep vallen (13%) of positief hebben getest (7%).

⁹ Tijdens een CAOP-workshop heb ik het een verzekeringsspel genoemd, de onderlinge afhankelijkheid van docenten ten opzichte van elkaar wordt groter (11 juni 2020).

In deze periode blijken ook de achterstanden bij leerlingen. Docenten kunnen minder tijd geven aan de leerlingen die het nodig hebben en de achterstanden lopen op. Bestuurders zien de volgende oplossingen voor de verminderde inzet van leraren in de toekomst: digitaal onderwijs inzetten thuis en op school, personeel meer flexibel inzetten, een invalpool faciliteren en het 'anders organiseren' van onderwijs stimuleren.

Op 14 december 2020 kondigt het kabinet een tweede lockdown aan, die op 16 december ingaat en tot 8 februari zal duren. Voorzitter Rinda den Besten van de PO-Raad uit haar teleurstelling dat deze beslissing juist voor de kerstvakantie wordt genomen, al heeft bijna 85% van de schoolleiders begrip voor het kabinetsbesluit om de scholen te sluiten. Wel zijn er zorgen over leerachterstanden bij met name kwetsbare leerlingen en over de sociale veiligheid.¹⁰

In januari 2021 blijkt dat vrijwel alle scholen (99%) tevreden zijn met de manier waarop het afstandsonderwijs op hun school is ingericht. Op ruim een kwart van de scholen beschikken nog niet alle leerlingen over een *device*. Er wordt ook nog gewoon lesgegeven. In het basisonderwijs gaat 30% van de leraren nog naar school. Vooral om les te geven aan kwetsbare leerlingen, al dan niet in combinatie met online les, of om noodopvang te verzorgen. In het hele onderwijs voelt grofweg de helft van de leraren zich 'enigszins veilig' en een kwart ronduit 'onveilig' wanneer zij naar school gaan. Bij de onderwijsondersteuners zijn deze percentages vergelijkbaar. Op 23 februari zijn ook de scholen in het vo en vso weer open.

Op 17 februari wordt het Nationaal Programma Onderwijs¹¹ (NPO) gepresenteerd. Dit herstelprogramma wordt in eerste instantie in algemene termen positief verwelkomd. Twee derde van de scholen denkt dat de maatregelen volstaan en een derde denkt dat ze de kennis en vaardigheden hebben om de achterstanden weg te werken. Later blijkt dat veel bestuurders kritisch zijn en meer duurzame investeringen in het onderwijs bepleiten; zij maken zich ook zorgen over de werkdruk en de bureaucratie die met de maatregelen gepaard gaan. Volgens schoolleiders zou het meeste NPO-geld moeten gaan naar extra handen in de klas (46%), kleinere klassen (32%), extra remediërende tijd (9%), de focus

10 Op 23 januari 2021 wordt de avondklok ingesteld door het dan demissionaire kabinet. Deze wordt op 28 april 2021 opgeheven. In de tussentijd breken in diverse grote steden enkele avonden massale rellen uit.

11 Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2021).

op zelfvertrouwen en versterking van welbevinden (7%). In april 2021 wordt het NPO-onderwijs uitgebreid met een stappenplan. Alle scholen moeten een inhoudelijke scan afnemen voordat zij het geld krijgen.

Intermezzo en derde lockdown

In de zomer van 2021 ontstaat er een landelijk debat, onder meer over de effectiviteit van de een halfjaar eerder geïntroduceerde niet-medische mondkapjes. Voorstanders stellen dat het een instrument is van velen (vastgelegd in de Tijdelijke wet COVID-19) dat het virus moet beteugelen. Tegenstanders wijzen erop dat de werking niet is aangetoond en het dragen ervan schadelijk is voor de mens (het belemmert reguliere communicatie op school en schaadt de kwaliteit van de ademhaling) en zeer belastend is voor het milieu.¹² Eenzelfde discussie wordt gevoerd over het coronatesten, waarvan de betekenis wordt betwist.¹³ Meteen na de zomervakantie introduceert het kabinet het coronatoegangsbewijs, dat veel protest krijgt omdat de bewijsvoering over de effectiviteit ervan rammelt.¹⁴

Op 18 december 2021 kondigt het kabinet vanwege de groei van de omikron-variant de derde 'harde' lockdown aan, die op 19 december ingaat. Deze lockdown duurt tot 10 januari in het funderend onderwijs en een week langer in het hoger onderwijs. Op 25 februari 2022 worden het coronatoegangsbewijs en de anderhalvemeter-maatregel afgeschaft.

Empirische gegevens over de extra uitdagingen in het onderwijs

Het 'Rapport-Damhof'¹⁵ van de VO-raad laat zien dat de coronatijd een zware en hectische periode was voor iedereen in en rond het onderwijs. En ook dat er veel veerkracht is getoond door de leraren en schoolleiders. De crisisperiode heeft

12 Het effect van mondkapjes is overigens moeilijk aan te tonen in een 'randomized control test', zo blijkt uit internationale artikelen. Je kunt immers moeilijk de ene klas een mondkapje geven en de andere klas niet. Jaap van Dissel had de mondkapjes aanvankelijk 'schijnveilig' genoemd. Voor de wetenschappelijke kanttekeningen zie bijvoorbeeld Peeters (2021).

13 Zie bijvoorbeeld VUMC-hoogleraar Girbes (2021).

14 Voor het gebruik van wiskundige modellen in het coronabeleid, zie bijvoorbeeld Jacobs en Meester (2023).

15 Commissie-Damhof (2020).

een nieuwe kijk gegeven op onderwijskwaliteit, zo stelt het rapport. Thema's als 'afstandsonderwijs', 'hybride onderwijsvormen' en 'de omgang met onderwijstijd en onderwijslogistiek' zijn van inhoud veranderd.

Meer onlangs worden in landelijke studies nog andere dimensies over deze periode belicht. Zo weten we dat het met veel jongeren in Nederland helemaal niet zo goed gaat. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de recente studie van het RIVM¹⁶ naar de mentale gezondheid van jongeren. Uit de laatste meetronde van juni 2022 blijkt dat velen kampen met psychische klachten, stress, eenzaamheid en suïcidaliteit. De cijfers tonen een zorgelijk beeld. 37% van de jongeren heeft mentale klachten. Een percentage dat begin 2021 nog hoger was, en inmiddels weer licht daalt. Een op de zes jongeren heeft regelmatig suïcidale neigingen, een gegeven dat wordt bevestigd door huisartsen. Dit aantal is sterk gestegen tussen september 2021 (8,5%) en maart 2022 (16,8%) en sindsdien niet afgenomen.¹⁷

Het zorgelijke beeld over jongeren blijkt ook uit andere studies, bijvoorbeeld 'Staat van het Amsterdamse voortgezet (speciaal) onderwijs'¹⁸, dat een allesbehalve rooskleurig beeld schetst. Het gaat niet zo goed met de leerlingen, er is alom faalangst bij een grote prestatiedruk en de leerachterstanden zijn sterk ongelijk verdeeld. Leraren op hun beurt staan voor grote opgaven en de vertrekintentie is vrij groot.

Volgens de laatste rapportage van het Nationaal Cohortonderzoek Onderwijs (NCO)¹⁹ nemen de leerachterstanden van leerlingen in het onderwijs niet af maar toe, ondanks de forse investering van 8 miljard euro die het kabinet heeft gepleegd in het Nationaal Programma Onderwijs. De gemiddelde achterstand in het basisonderwijs bedraagt inmiddels 15 weken, dat was 12 tot 13 weken. Leraren en leerlingbegeleiders hebben dus extra werk. In het artikel 'De leervertraging loopt op'²⁰ in de landelijke kranten stelt de projectleider, hoogleraar Carla Haelermans, dat 'het gedrag van leerlingen is veranderd'.

16 RIVM (2022).

17 Ook vóór de coronaperiode was de mentale gezondheid behoorlijk zorgelijk. In een studie onder studenten van Hogeschool Windesheim (SER Overijssel, 2019) blijkt dat tot een kwart wel eens suïcidale neigingen had. Ook was er toen al massaal gebruik van alcohol en genotsmiddelen.

18 Ahamiane et al. (2022).

19 Haelermans et al. (2021).

20 Veldhuis (2022).

Scholen zeggen dat hun leerlingen sinds corona ‘minder gemotiveerd zijn. Ze lijken murw, hebben minder energie, dat helpt niet bij het leren.’ Ze gaat verder in op het oplopen van de achterstand, ondanks het feit dat leerlingen al weer bijna een jaar (sinds medio januari 2022 – MvdM) gewoon elke dag naar school gaan. ‘Misschien hebben we te optimistisch gedacht dat het wel weer goed zou komen [...] Daar komt bij dat onderwijs cumulatief is: je bouwt voort op kennis die je al hebt. Je leert iets, en dat heb je nodig voor het volgende wat je leert. Maar de trein dendert door: je kunt in groep vier niet steeds lessen uit groep drie gaan geven. Als er eenmaal gaten ontstaan in je kennis kun je daar last van houden.’

Deze gegevens gaan over het basisonderwijs, maar Haelermans spreekt zich ook uit over het vervolgonderwijs: ‘De leerachterstanden nemen toe naarmate de leerlingen ouder worden: de leervertraging is het grootst in groep acht. Als je die lijn doortrekt, houd ik mijn hart vast voor wat er op middelbare scholen aan de hand is. We horen ook zorgelijke geluiden over het sociale gedrag van leerlingen in het voortgezet onderwijs. Kortere lontjes, meer vechtpartijen, minder doorzettingsvermogen. Ik zou het eerlijk gezegd niet gek vinden als we daar een nog grotere vertraging gaan zien. [...] Deze enorme schade kun je niet binnen een jaar herstellen. Het heeft tijd nodig. We weten alleen nog niet hoeveel tijd.’

Dat blijkt in dezelfde week ook uit een realistisch portret in dezelfde krant over het mbo bij ROC Nijmegen²¹: ‘De coronaperiode heeft enorm ingehakt op de praktische opleidingen. We zijn creatief geweest met van alles thuis maken, via Zoom. Stages probeerden we via de goede doelen die open waren, de voedselbank, de daklozenopvang. Hoe lager het niveau, hoe moeilijker het is je aan te passen aan grote ontwikkelingen, zoals een lockdown én heropening: Dan gingen de scholen weer dicht en dan weer open. Dat bevordert de motivatie van studenten niet. Velen zijn nog steeds ontregeld, terwijl deze studenten maar een ding nodig hebben om tot bloei te komen: rust en regelmaat.’

21 Weeda (2022).

Conclusies

De coronacrisis is in veel opzichten een louterende ervaring geweest. Werkende mensen werden ineens thuis wakker uit de 'nu-straks'-klem van de dagelijkse gang naar hun werk. In het onderwijs gaat het om een diep ingrijpende verandering. Leraren, schoolleiders en bestuurders blijken onmisbaar te zijn, het leraarschap krijgt nadrukkelijk het predicaat van een essentieel beroep. Er kwam een nieuwe professionele dimensie om de hoek kijken door het online lesgeven en werkoverleg op afstand. Het werk in de klas – hoe moeizaam ook – werd per saldo rijker en gevarieerder, en dat in een omgeving waar de onzekerheid misschien wel groter was dan het risico van het virus zelf. Duidelijk werd andermaal hoeveel structuur en zingeving het onderwijs geeft aan het leven van jonge mensen. Scholen gingen dicht, al was er op veel plaatsen voor sommige van de meest kwetsbare leerlingen nog wel een achterdeurtje open om toch te komen. Momenteel moeten alle zeilen bijgezet worden om de leerachterstanden weg te werken.

Tijdens de crisis is, net zoals eerder bij bijvoorbeeld de Mexicaanse griep, in de communicatie in politiek en media veel meer nadruk gelegd op de risico's van het virus dan op de schade van de maatregelen. Daarom is het zo van belang ordening aan te brengen in de onderliggende waarden die in het onderwijs in het geding zijn, al is niet eenvoudig zonder verdiepend onderzoek aan te tonen welke factoren precies relevant waren op een bepaald moment. Niettemin, de coronacrisis betekent voor de output-dimensie van onderwijsarbeidsmarkt ten eerste dat schoolbesturen in hoofdlijn hebben gepoogd de landelijke maatregelen te volgen om aldus de polarisatie buiten de school te houden. Karin van Oort, bestuurder van het Carmelcollege, zegt achteraf dat de opdracht was: 'Zorg dat het onderwijs zo goed mogelijk doorgaat en dat leerlingen en personeel zo weinig mogelijk schade ondervinden.' Schoolleiders op hun beurt moesten tijdens de coronacrisis de afwezigheid van personeel opvangen om het onderwijs te laten doorgaan. Het onderwijspersoneel ten slotte maakte zich voor een belangrijk deel zorgen over de eigen gezondheid tijdens de coronapandemie en de verspreiding van COVID-19 binnen de scholen, bijvoorbeeld doordat de ventilatie niet voldoende is. 'We worden voor de leeuwen gegooid', zo heette het in de lerarenkamer en indirect ook bij de onderwijsbonden. Andere docenten vonden de landelijke maatregelen juist beklemmend, de-humaniserend en soms bedreigend voor hun positie. Voor iedereen geldt dat de combinatie van onderbezetting en overbelasting ertoe leidde dat de werkdruk toenam en de werk-privébalans een aandachtspunt was.

Het is daarom van belang de proportionaliteit, timing en betekenis van de coronamaatregelen verder te analyseren. Er is een meer gedegen en bredere evaluatie nodig. Het is niet overdreven te zeggen dat de gevolgen van de coronacrisis in het onderwijs (outcome) nog lang zullen doorwerken en maatschappelijke impact hebben. Dat beeld wordt verhelderd als we het eerste deel van de evaluatie van het coronabeleid door de Onderzoeksraad voor Veiligheid²² uit februari 2022 raadplegen: Nederland bleek niet goed voorbereid op een langdurige landelijke gezondheids crisis. De crisisstructuur en crisiscommunicatie schoten tekort. Op het moment van schrijven (november 2022) heeft dezelfde Onderzoeksraad een tweede rapportage uitgebracht.²³ De raad blijkt niet of nauwelijks in staat om conclusies te trekken over de coronaperiode, nota bene vanwege het ontbreken van gegevens. John Iaconidis vraagt in zijn film om tijd en ruimte voor onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek: 'Wetenschap is als zwemmen in zee bij nacht, het is een prachtige ervaring, maar je ziet niet alle risico's aankomen'.

Als we een brede definitie van gezondheid en maatschappelijk welzijn hanteren, komt het belang van onderwijs op een andere manier in beeld. Over de dynamiek van deze crisis zijn immers vergelijkingen gemaakt met de jaren 30 van de vorige eeuw en de Grote Recessie na de val van Lehman Brothers. Bijvoorbeeld in 2008-2009 ontstonden er 'spill-overs'-mechanismen²⁴ – toen van de bankwereld naar de openbare financiën en van de sociale zekerheid naar de arbeidsverhoudingen en het onderwijs – die nog jaren zouden doorwerken. Ook in de coronatijd bestonden dergelijke domino- of watervaleffecten. De gezondheids crisis leidde niet alleen tot lockdowns, schoolsluitingen en grotere kansenongelijkheid, maar ook tot verstoringen in wereldmarkten en omvangrijke (lees ook: dure) publiek gefinancierde (inter)nationale herstelprogramma's in de marktsector en in tweede instantie ook in het onderwijs. Er wordt (bij internationale conferenties) gesproken van een 'permacrisis': we bewegen ons van crisis naar crisis.²⁵

22 Dijsselbloem et al. (2022).

23 Zouridis et al. (2022).

24 Hemerijck et al. (2009).

25 Zie bijvoorbeeld het recente themanummer van *Transfer: European Review of Labour and Research* (Volume 28, issue 1, februari 2022) over de coronaperiode en ook de ETF-conferentie over 'Veerkracht bij crises' van 1-2 december 2022.

Daarom mag een hoofdstuk over de coronacrisis niet ontbreken in dit boek. De coronaperiode maakt andermaal duidelijk wat onderwijs zo belangrijk maakt. Het onderwijs is een van belangrijkste ontmoetingsplaatsen in onze samenleving. Hier worden leerlingen gevormd en voorbereid op hun verdere leven. Hier wordt betekenis gegeven aan persoonsvorming en socialisatie, met aandacht voor burgerschap, macht en tegenmacht, groeiende ongelijkheid, positieve gezondheid, hygiëne en persoonlijke omgang bij ziekte. Onderwerpen die in de coronatijd nieuwe betekenis hebben gekregen, ook voor de leerstof. Die uitwisseling vraagt om het leren schrijven en spreken, om je uit te drukken, om onderlinge communicatie en om betekenisgeving.

Op verschillende universiteiten komt momenteel geleidelijk een gesprek tot stand met als doel een open, onafhankelijk en kritisch wetenschappelijk debat te starten over maatschappelijke vraagstukken, en tevens onderwijs op locatie te verdedigen als een unieke en onvervangbare vorm van educatie.

Literatuur

Ahamiane, S., Bicknese, L., Cohen, L., De Graaff, L., Hesselings, N., Hoedemaker, R., Klingen, J., Lindeman, E., Meester, F., Mohabbatdar, S., Ramlakhan, K., Rubingh, S., Schmitz, D., Sewdas, D., Van Spijker, F., Verhaar, S., De Wilde, S., & Van der Wouden, M. (2022). *De staat van het Amsterdamse voortgezet onderwijs 2022*. OSVO/Gemeente Amsterdam, Onderzoek & Statistiek. <https://www.verenigingosvo.nl/wp-content/uploads/2022/11/Staat-van-het-Amsterdamse-VO.pdf>

Centrale Medezeggenschapsraad Hogeschool van Rotterdam. (2020). *Scenario's voor de Hogeschool na de Corona-Crisis*. Hogeschool Rotterdam. https://www.hogeschoolrotterdam.nl/contentassets/fe2d8edb73d04a6a94501f0c28f23c77/overpeinzingen-19_druk.Pdf

Commissie-Damhof. (2020). *Wat kan het onderwijs leren van de coronatijd?* VO-Raad. <https://www.vo-raad.nl/nieuws/rapport-commissie-damhof-wat-kan-het-onderwijs-leren-van-de-coronatijd>

Dijsselbloem, J.R.V.A., Zouridis, S., & Bakkum, E. A. (2022). *Aanpak coronacrisis: Deel 1: tot september 2020*. Onderzoeksraad voor Veiligheid. <https://www.onderzoeksraad.nl/nl/page/16666/aanpak-coronacrisis-%E2%80%93-deel-1-tot-september-2020>

Girbes, A. (2021). De testsamenleving: Buitenproportioneel en een loze belofte. In D. Bijl (Red.), *Pandemisch chaos: Het coronabeleid onder de loep* (pp. 215-222). Zutphen: Walburg Pers.

Haelermans, C., Van der Velden, R., Aarts, B., Bijlsma, I., Jacobs, M., Smeets, C., Van Vugt, L., & Van Wetten, S. (2021). *Leergroei deels hersteld, behalve bij begrijpend lezen (NCO Factsheet No. 5)*. Nederlands Cohortonderzoek Onderwijs. https://www.nationaalcohortonderzoek.nl/sites/nco/files/media-files/factsheet05_nco_algemeen_def.pdf

Hemerijck, A., Knapen, B., & Van Doorne, E. (2009). *Aftershocks: Economic crisis and institutional choice*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Jacobs, M. & R.Meester (2023). *Van aardbeving tot zoönose. Over de inzet van modellen voor beleid*. Zutphen: Mazirel Pers.

Koppies, H. (2021). Kinderen van de coronarekening: Wat zijn de gevolgen van de aanpak van de COVID-19-pandemie in Nederland? In D. Bijl (Red.), *Pandemisch chaos: Het coronabeleid onder de loep* (pp. 175-192). Zutphen: Walburg Pers.

Marchart, P., & Sabransky, G. (Directors). (2022). *Out to see* [film]. Wenen: Zukunft Kinderrechte.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. (2021). *Nationaal Programma Onderwijs steunprogramma voor herstel en perspectief*. <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2021/02/17/nationaal-programma-onderwijs-steunprogramma-voor-herstel-en-perspectief>

Peeters, C. (2021, 13 juni). Waarom de mondkapjesplicht per direct afgeschaft moet worden. *HP De Tijd*. <https://www.hpdetijd.nl/2021-06-13/waarom-de-mondkapjesplicht-per-direct-afgeschaft-moet-worden/>

Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu. (2022). *Resultaten kwartaalonderzoek jongeren*. Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Geraadpleegd november 2022 op <https://www.rivm.nl/gezondheidsonderzoek-covid-19/kwartaalonderzoek-jongeren/mentale-gezondheid>

Sociaal-Economische Raad Overijssel. (2019). *Vakmensen gevraagd, nu en straks! Middellange termijn advies over mbo 2-3 en de arbeidsmarkt in Overijssel*. https://www.ser-overijssel.nl/assets/Advies/ser_overijssel-vakmensen_gevraagd_nu_en_straks.pdf

Struyf, A., Van der Zanden, P., Cornelissen, F., Geijssel, F., Schreurs, B., Denessen, E., & Volman, M. (2021). *Veerkracht verkennen: Hoe vijf VMBO-scholen het partnerschap aangingen met de ouders van kwetsbare leerlingen tijdens de COVID19-crisis*. Universiteit van Amsterdam/Radboud Universiteit. <https://www.vo-raad.nl/nieuws/nieuw-rapport-educatief-partnerschap-tijdens-corona-toont-voorbeelden-van-veerkracht-in-crisistijd>

Teulings, C.N. (2021). School closure is counterproductive and self-defeating. *CEPR-press, Issue 69*.

Van den Berg, D., & Cornel, S. (2021). *De (gevolgen van de) coronacrisis in beeld, deel 2*. Arbeidsmarkt Platform Primair Onderwijs. <https://arbeidsmarktplatformpo.nl/wp-content/uploads/2021/11/APPO-Coronamonitor-2021.pdf>

Van den Berg, D., & Van der Berg, D. (2021). *De gevolgen van de coronacrisis in beeld*. Arbeidsmarkt Platform Primair Onderwijs. https://arbeidsmarktplatformpo.nl/wp-content/uploads/2020/10/APPO_coronamonitor_PP05.pdf

Veldhuis, P. (2022, 17 november). Onderzoek wijst uit: de leervertraging door de schoolsluitingen loopt op. *NRC*. <https://www.nrc.nl/nieuws/2022/11/17/onderzoek-wijst-uit-de-leervertraging-door-de-schoolsluitingen-loopt-op-a4148607#:~:text=Interview-Onderzoek%20wijst%20uit%3A%20de%20leervertraging%20door%20de%20schoolsluitingen%20loopt%20op,groter%20in%20plaats%20van%20kleiner.%E2%80%9D>

Weeda, F. (2022, 16 november). 'Jullie zijn veel waard, hoor', zegt de docent op het mbo. *NRC*. <https://www.nrc.nl/nieuws/2022/11/15/jullie-zijn-veel-waard-hoor-zegt-de-docent-op-het-mbo-2-a4148349>

Zouridis, S., Bakkum, E.A., & Verheij, C.A.J.F. (2022). *Aanpak coronacrisis Deel 2: September 2020 tot juli 2021*. Onderzoeksraad voor Veiligheid. <https://www.onderzoeksraad.nl/nl/aanpak-coronacrisis-deel2>

